

Kacper Panek
Uniwersytet Gdański

Karczmy w komornictwie Łukta (w komturstwie elbląskim) w pierwszej połowie XV w.

Historia komornictwa

Teren Łukty, jeszcze w okresie plemiennym, leżał na pograniczu Sasinii, Pomezanii, Pogezanii i Warmii¹. W okresie krzyżackim wieś funkcjonowała na prawie pruskim i należała do komturstwa elbląskiego oraz była głównym ośrodkiem komornictwa Łukta. Obecnie jest siedzibą gminy Łukta, leżącej w powiecie ostródzkim, w województwie warmińsko-mazurskim.

Tematykę funkcjonowania komornictwa Łukta w średniowieczu podejmowano przy okazji badań nad osadnictwem komturstwa elbląskiego². Więcej pisano na temat jej późniejszych dziejów³ oraz wnikliwie zbadano dzieje osady w okresie nowożytnym i akcentowano przynależność wsi do powiatu ostródzkiego⁴. Ze względu na pobieżny charakter dotychczasowych badań, dotyczących średniowiecznej Łukty, warto przybliżyć działające wewnątrz komornictwa karczmy, które zostaną omówione w niniejszym artykule.

Za podstawę przyjęto dane zawarte w księgach czynszowych komturstwa elbląskiego⁵. Istotne są także dane z księgi szkodowej pochodzącej z 1414 r.⁶ Niestety, brakuje do-

¹ M. Toepen, *Atlas zur historisch-comparativen Geographie von Preussen*, Gotha 1858, Karte 1.

² J. Stephan, *Die Besiedlung der Komturei Elbing bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, „Pruthenia” 2008, t. 3, s. 5–60; P. Germershausen, *Siedlungsentwicklung der preußischen Ämter Holland, Liebstadt und Mohrungen vom 13. bis zum 16. Jahrhundert*, Marburg 1970; M. Pollakówna, *Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim*, Poznań 1953.

³ K. Kasiske, *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im östlichen Preußen bis zum Jahre 1410*, Königsberg 1934, s. 47 i 79–82.

⁴ Kluczowe ustalenia dla badań nad Łukta podejmujące zagadnienie z tej perspektywy ukazały się w formie monografii: E. Hartmann, *Der Kreis Osterode. Daten zur Geschichte seiner Ortschaften*, Würzburg 1958; *idem*, *Das Kirchspiel Locken Kr. Osterode i. Ostpr.*, Marburg (Lahn) 1967; W. Mathiak, *Das Kirchspiel Locken-Langgut Kreis Osterode*, Hamburg 2010. Należy też wspomnieć o brakach w pracy Hartmanna, które wykazał: J. Jasiński, *E. Hartmann, „Der Kreis Osterode. Daten...”* [recenzja], „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1960, nr 2, s. 265–267.

⁵ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), 369,1/2102, fol. 62r–63r; APG, 369,1/2104, fol. 71r–82r; Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin–Dahlem (dalej: GStA PK), dział Ordensfolianten (dalej: OF) 166n. Część źródła dotycząca wizytacji komtura została ogłoszona drukiem: *Visitationen im Deutschen Orden im Mittelalter*, Bd. 1, hrsg. v. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa, U. Arnold, Marburg 2002, s. 236–250; *Visitationen...*, Bd. 2, hrsg. v. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa, U. Arnold, Marburg 2004, s. 138–155.

⁶ Oryginał rękopisu zaginął. Prace dotyczące osadnictwa na początku XV w. często wspominają księgę szkodową i krótki zapis dotyczący Łukty z 1414 r. Niestety, nie podają źródła informacji. E. Hartmann, *Das Kirchspiel...*, s. 39.

kumentów dotyczących nadania karczem na omawianym terenie. Z kolei spośród opublikowanych drukiem źródeł Łukta wskazywana jest w wielkiej księdze urzędów zakonu krzyżackiego⁷ jako jedna z miejscowości, w której funkcjonował dwór krzyżacki. Zachowało się kilka przywilejów dotyczących nadań ziemi, które opublikowano już w wydawnictwach źródłowych⁸. Jedną z kwestii, które należy poruszyć, jest struktura własnościowa komornictwa, traktowana w dużym stopniu jako zaplecze społeczne karczem. Na podstawie tych ustaleń warto zastanowić się nad faktyczną rolą karczem na omawianym terenie oraz osób korzystających z jej usług. Część karczem mogła być przeznaczona dla lokalnych chłopów, a dopiero w dalszej kolejności funkcjonować jako karczma zajezdna⁹.

Na temat funkcjonowania karczmarstwa w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach pisał Hans Steffen¹⁰. Studium poświęcone obszarowi komturstwa tucholskiego przedstawił Grzegorz Woliński¹¹, a komornictwami Labiawa i Laukiszek zajął się Andrzej Gierszewski¹². W wymienionych pracach mowa przede wszystkim o karczmach funkcjonujących we wsiach lokowanych na prawie chełmińskim. W przypadku Łukty mamy natomiast do czynienia z osadą na prawie pruskim. W związku z tym przypomnijmy, co na ten temat pisano w literaturze przedmiotu. Wiesław Długokęcki zauważył, że karczma we wsiach pruskich na Żuławach Fiszewskich była „urządzeniem gospodarczym charakterystycznym dla wsi na prawie niemieckim” i wprowadzono ją w strukturę wsi pruskiej¹³. Łucja Okulicz-Kozaryn postrzegala karczmę u Prusów jako element osad targowych, zaś budynek miałby być miejscem zawierania umów handlowych¹⁴. Na podstawie księgi długów i wielkiej księgi czynszowej Heide Wunder zauważyła, że na terenie komturstwa dzierzgońskiego występowało zaledwie pięć karczem, z czego dwie były lokowane na prawie chełmińskim, a nie pruskim¹⁵. Grischa Vercamer podał ten pogląd w wątpliwość w przypadku Sambii, ponieważ badany przez niego teren był zdominowa-

⁷ *Das Große Ämterbuch des Deutschen Ordens*, hrsg. v. W. Ziesemer, Wiesbaden 1968, s. 89 i 98.

⁸ *Preussisches Urkundenbuch* (dalej: PrUB), Bd. 4, nr 12, s. 10, Bd. 5, nr 20–22, s. 10; *Codex Diplomaticus Warmiensis* (dalej: CDW), Bd. 2, nr 131, s. 134.

⁹ Karczmy lokowane przy brodach i drogach miały specjalne znaczenie i wyróżniały się w stosunku do tych zakładanych wewnątrz wsi. Jednym z głównych znaków, że karczma mogła spełniać funkcję zajezdnej, może być położenie oraz wyższy czynsz. W. Długokęcki, *Spółczesność wiejskie [w:] Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach*, red. M. Biskup, R. Czaja, W. Długokęcki, M. Dygo, S. Józwiak, A. Radziwiński, J. Tandecki, Warszawa 2008, s. 484.

¹⁰ H. Steffen, *Das ländliche Krugwesen im Deutschenordenstaate. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Altpreußens*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins” 1916, H. 56, s. 217–245.

¹¹ G. Woliński, *Karczmy wiejskie na terenie komturstwa tucholskiego w XIV i XV w.*, „Zeszyty Chojnickie” 2015, nr 31, s. 13–52.

¹² A. Gierszewski, *Karczmy i karczmarze w komornictwach Labiawy i Laukiszek w czasach władztwa zakonu krzyżackiego [w:] Pomerania – Prussia – Polonia. Rozprawy ofiarowane prof. Wiesławowi Długokęckiemu z okazji 65. urodzin*, red. R. Kubicki, Gdańsk 2022, s. 431–451.

¹³ W. Długokęcki, *Prusowie na Żuławach Fiszewskich od XIII do połowy XVI wieku. Zagadnienie akulturacji i asymilacji Prusów jako problem badawczy*, „Pruthenia” 2014, t. 9, s. 7–41.

¹⁴ Ł. Okulicz-Kozaryn, *Życie codzienne Prusów i Jaćwiegów w wiekach średnich (IX–XIII w.)*, Warszawa 1983, s. 200–201.

¹⁵ H. Wunder, *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg 13.–16. Jahrhundert*, Wiesbaden 1968, s. 89.

ny przez ludność autochtoniczną żyjącą w osadach na prawie pruskim. Ponadto karczmy nie leżały na głównych trasach, więc musiały utrzymywać zyski z handlu z okolicznymi, pruskimi wsiami¹⁶. Należy dodać, że duża część karczem na Sambii już w XIV w. była relokowana na prawo chełmińskie¹⁷.

Komornictwo Łukta

W pierwszej kolejności warto określić położenie omawianego okręgu administracyjnego oraz jego charakter. Trzeba wspomnieć, że centralnym punktem komornictwa była wieś Łukta, leżąca 20 km na północny wschód od Ostródy, 25 km na zachód od Olsztyna, 16 km na wschód od Miłomłynna i ok. 16 km na południowy wschód od Morąga. W okresie średniowiecznym wewnątrz wsi istniał dwór krzyżacki, który musiał być częścią folwarku domenalnego¹⁸. Najprawdopodobniej był on także miejscem, w którym zatrzymał się wielki mistrz podczas podróży¹⁹. Idąc za Lotharem Weberem, w Łukcie miałby istnieć zarówno zamek (*Burg Lucten*), folwark (*Vorwerke*), liszka (*Lischke*), jak i wieś na prawie pruskim²⁰.

Istniejący dwór krzyżacki mógłby sugerować, że była to siedziba lokalnego urzędnika krzyżackiego. Idąc dalej tym tropem, konieczna była wymiana informacji między dworem w Łukcie a innymi ośrodkami państwa. W państwie zakonnym w Prusach istniał rozwinięty system wymiany korespondencji²¹. Listy przesyłane między urzędnikami zakonu były oznaczane miejscem i datą przekazania oraz okazywane do wiadomości miejscowego urzędnika związanego z zakonem. W przypadku Łukty znanych jest siedem dokumentów z podobną adnotacją. Przez Łuktę przesyłano listy do trzech innych ośrodków: Ostródy (jeden list), Olsztynka (jeden list) i Morąga (pięć listów)²². Małą popularność tego szlaku można tłumaczyć słabą dostępnością sieci drożnej na tym terenie²³ i niesprzyjającymi warunkami przyrodniczymi panującymi wokół (il. 1). Dostęp był możliwy w zasadzie wyłącznie od północy (Morąg) i południa (Ostróda), ponieważ od zachodu ograniczał

¹⁶ G. Vercamer, *Siedlungs-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte der Komturei Königsberg in Preußen (13.–16. Jahrhundert)*, (Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 29), Marburg 2010, s. 353.

¹⁷ W. Długokęcki, *Spółczesność wiejskie...*, s. 483.

¹⁸ E. Hartmann, *Das Kirchspiel...*, s. 6.

¹⁹ Jako przykład może posłużyć 22 lutego 1352 r., kiedy to wielki mistrz Winrych von Kniprode, przebywając w Łukcie, wydał trzy dokumenty dla okolicznych wsi. PrUB, Bd. 5, nr 20–22.

²⁰ L. Weber, *Preussen von 500 Jahren in culturischer, statistischer, und militärischer Beziehung nebst Special-Geographie*, Danzig 1878, s. 466–467.

²¹ A. Radziwiński, *Listy wielkich mistrzów do rady miasta Torunia z I. połowy XV w. Przyczynek do dziejów i funkcjonowania poczty krzyżackiej*, „Rocznik Toruński” 1990, t. 19, s. 325–340.

²² J. Jahnke, H. Zimmermann, *Die Postwege des Deutschen Ordens* [w:] *Historisch-Geographischer Atlas des Preussenlandes*, bearb. H. Mortensen, G. Mortensen, R. Wenskus, Wiesbaden 1967, Teile K32, M2, M3.

²³ Jeszcze w XIX w. sieć drożna w porównaniu do większych ośrodków nie była rozbudowana: F.L. v. Schröetter, *Karte von Ost-Preußen nebst Preußisch Litthauen und West-Preußen nebst dem Netzdistrict aufgenommen unter Leitung des Königl. Preuss. Staats Ministers Frey Herrn von Schroetter in den Jahren von 1796 bis 1802*, Berlin 1802–1812.

komornictwo gęsty las²⁴, a na wschodzie wijąca się rzeka Pasłęka²⁵. Ponadto, ze względu na położenie geograficzne, Łukta była w praktyce o wiele bliżej związana z Ostródą niż Elblągiem. W konsekwencji główna trasa doręczania wiadomości z Malborka wiodła przez Dzierzgoń, Przezmark i Miłomłyn do Ostródy, gdzie znajdowała się siedziba komtura²⁶. O tym, że omawiany teren był traktowany jako peryferyjny, może świadczyć także fakt, że jedyny poświadczony źródłowo pobyt wielkiego mistrza w Łukcie datowany jest na 22 lutego 1352 r., gdy przebywał tam Winrych von Kniprode²⁷.

Jak już wspomniano, w celu rozpatrzenia warunków funkcjonowania karczmę należy przyrzeć się ich potencjalnemu zapleczu, a więc stosunkom własnościowym na terenie komturstwa (il. 2). Z księgi czynszowej komturstwa elbląskiego z lat 1402–1408 wynika, że znacząca większość ziemi była wówczas podzielona na łany i obciążona czynszem²⁸. W XV w. w obrębie komornictwa Łukta miało istnieć w sumie do 37 jednostek osadniczych (w różnym okresie)²⁹, wśród których brakowało jednak wsi czynszowych na prawie chełmińskim³⁰. Znacząca większość ziemi znajdowała się w dobrach prywatnych bądź wsiach na prawie pruskim. Do 1448 r. powstało 17 nowych punktów osadniczych. Łącznie w komornictwie Łukta znajdowało się 18 punktów osadniczych oznaczonych jako dobra służebne. Wszystkie zostały podzielone na łany. Zachowane źródła wyraźnie informują, że w obrębie trzech największych spośród nich istniały wsie prywatne na prawie chełmińskim³¹. W pozostałych brakuje zapisów mówiących o prawie pruskim bądź polskim. Zatem z dużą ostrożnością można założyć, że w dobrach służebnych, w których nie zostało określone prawo lokacyjne i posiadających powyżej 10 łanów, mogły znajdować

²⁴ *Ibidem*, Sekcja XVI; H. Wunder, *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte...*, załączona do aneksu książki mapa nr 1, zatytułowana *Die Siedlungen in der Komturei Christburg um 1390, dargestellt nach Rechtsgruppen*; A. Semrau, *Die Siedlungen in Kammeramt Kerpau (später Liebenmühl) – Komturei Christburg – im Mittelalter*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft u. Kunst zu Thorn” 1935, H. 43, s. 26–28.

²⁵ Linia rzeki Pasłęki była naturalnie wyznaczoną granicą między komturstwem elbląskim a dobrami biskupa warmińskiego. *Historisch-geographischer Atlas des Preußenlandes. Lieferung 1*, hrsg. H. Mortensen, G. Mortensen, R. Wenskus, Wiesbaden 1968.

²⁶ Liczba listów między poszczególnymi miejscami wynosiła: Malbork–Dzierzgoń: 81, Dzierzgoń–Przezmark: 85, Przezmark–Miłomłyn: 120, Miłomłyn–Ostróda: 115. J. Jahnke, H. Zimmermann, *Die Postwege...*, Teile J21, J22, J28, M1.

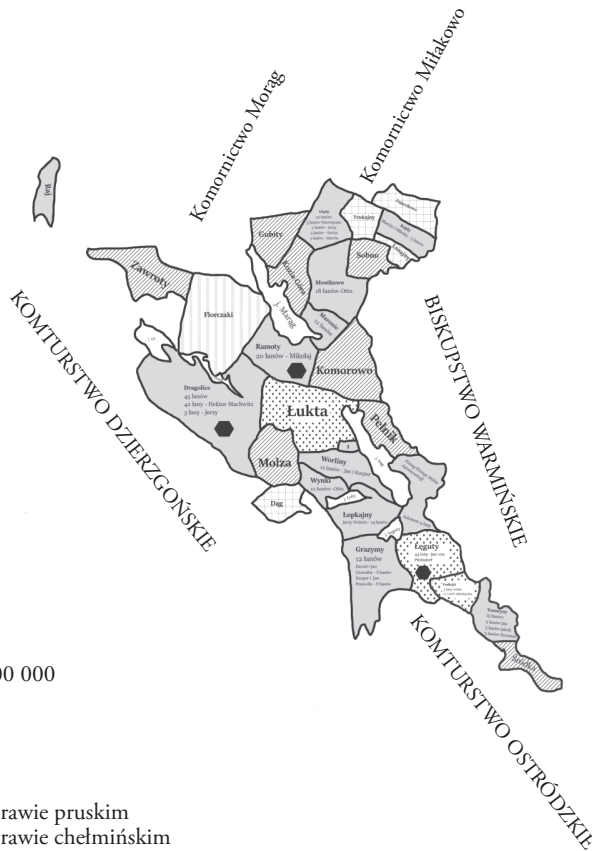
²⁷ PrUB, Bd. 4, nr 12, s. 10, Bd. 5, nr 20–22, s. 10; K. Neitmann, *Der Hochmeister des Deutschen Ordens in Preußen – ein Residenzherrscher unterwegs. Untersuchungen zu den Hochmeisteritineraren im 14. und 15. Jahrhundert*, Köln–Wien 1990, s. 132.

²⁸ Księga z lat 1402–1408 zawiera informację, że powierzchnia ziemi użytkowanej rolniczo liczyła ogółem 150 łanów i 10 mórg, z czego 138 łanów i 10 mórg było zobowiązane płacić czynsz. APG, 369,1/2102, fol. 62r–64r; P. Germershausen, *Siedlungsentwicklung...*, s. 417.

²⁹ Por. P. Germershausen, *Siedlungsentwicklung...*, s. 417, 424; L. Weber, *Preussen...*, s. 466–467; J. Stephen, *Die Besiedlung...*, s. 128–132; E. Hartmann, *Das Kirchspiel...*, s. 2–3.

³⁰ Weber i Hartmann wskazują, że Florczaki (*Eckersdorf*) lokowane na prawie chełmińskim leżały w komornictwie Łukta. Jednakże w księgach czynszowych wskazuje się ich położenie w komornictwie Morąg. Por. APG, 369,1/2102, fol. 12; APG, 369,1/2103, fol. 55; P. Germershausen, *Siedlungsentwicklung...*, s. 415–417; L. Weber, *Preussen...*, s. 466–467; E. Hartmann, *Das Kirchspiel...*, s. 3.

³¹ Draglice – 45 łanów, Łęguty – 44 łany, Ramoty – 20 łanów. APG, 369,1/2104, fol. 80r, 81r.

Skala: 1:200 000

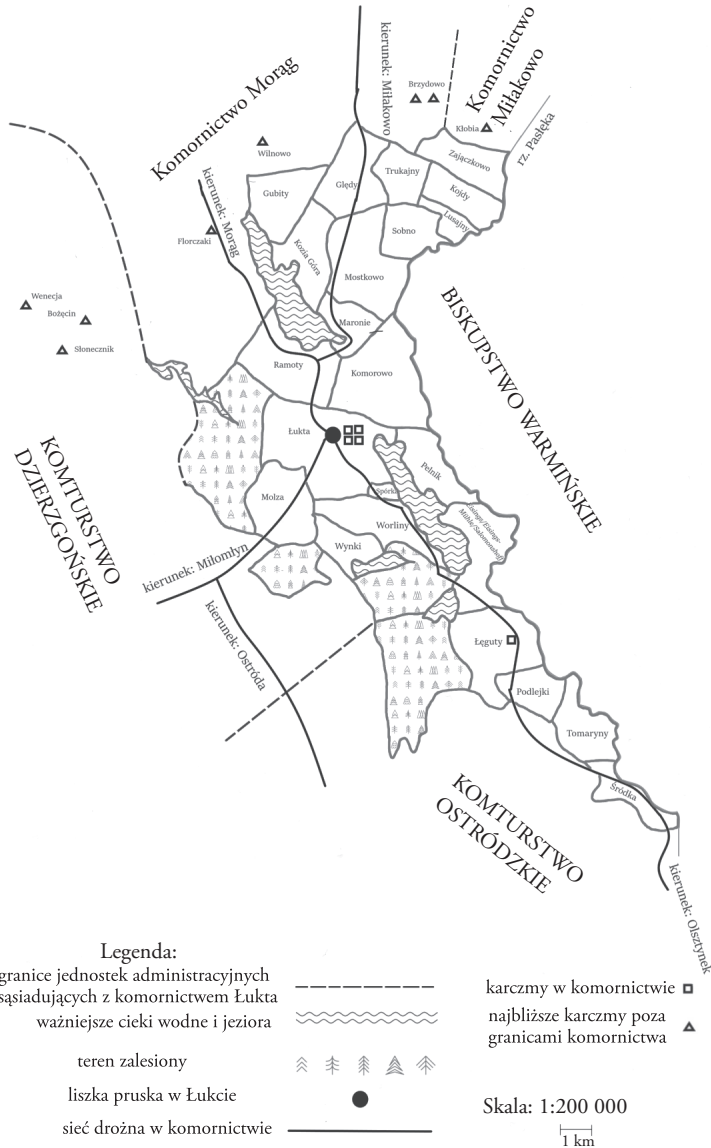
1 km

Legenda:

- wieś na prawie pruskim
- wieś na prawie chełmińskim
- dobra służebne (rycerskie)
- typ mieszany/nastąpiła zmiana w omawianym okresie
- nieznanne
- wewnętrzna lokacja wsi na prawie chełmińskim
- 1 wieś Spórka, 8 łanów

Il. 1. Drogi w komornictwie Łukta na tle sieci osadniczej

Źródło: opracowano na podstawie: L. Weber, *Preussen von 500 Jahren in culturischer, statistischer, und militärischer Beziehung nebst Special-Geographie*, Danzig 1878, s. 466–467; P. Germershausen, *Siedlungsentwicklung der preußischen Ämter Holland, Liebstadt und Mohrungen vom 13. bis zum 16. Jahrhundert*, Marburg 1970, s. 417–419; J. Stephan, *Die Besiedlung der Komturei Elbing bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, „Pruthenia” 2008, t. 3, s. 128–132; APG, 369,1/2102, fol. 62r–63r; APG, 369,1/2104, fol. 71r–82r; H. Zimmermann, *Die Postwege des Deutschen Ordens* [w:] *Historisch-Geographischer Atlas des Preussenlandes*, bearb. H. Mortensen, G. Mortensen, R. Wenskus, Wiesbaden 1967; F.L. v. Schrötter, *Karte von Ost-Preußen nebst Preußisch Litthauen und West-Preußen nebst dem Netzdistrict aufgenommen unter Leitung des Königl. Preuss. Staats Ministers Frey Herrn von Schroeteeer in den Jahren von 1796 bis 1802*, Berlin 1802–1812.

II. 2. Struktura własnościowa wsi w komornictwie Łukta

Źródło: opracowano na podstawie: L. Weber, *Preussen von 500 Jahren in culturischer, statistischer, und militärischer Beziehung nebst Special-Geographie*, Danzig 1878, s. 466–467; P. Germershausen, *Siedlungsentwicklung der preußischen Ämter Holland, Liebstadt und Mohrungen vom 13. bis zum 16. Jahrhundert*, Marburg 1970, s. 417–419; J. Stephan, *Die Besiedlung der Komturei Elbing bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, „Pruthenia” 2008, t. 3, s. 128–132; APG, 369,1/2102, fol. 62r–63r; APG, 369,1/2104, fol. 71r–82r.

się wsie na prawie chełmińskim³². Mieszkający w tych wsiach prywatnych chłopci mogli korzystać z karczem w Łukcie.

Koresponduje to z badaniami dotyczącymi Pomorza Gdańskiego. Na terenach oddalonych od ośrodków miejskich można wyróżnić poszczególne grupy wsi³³. We wsiach należących do zakonu krzyżackiego, będących punktem centralnym dla okolicznych osad, wielokrotnie powstawały liczne budynki gospodarcze, m.in. karczmy, młyny, piekarnie, zakłady rzemieślnicze. Odgrywały one znaczącą rolę w zakresie prawa niemieckiego i rozwoju ustroju gospodarczego³⁴. Analogicznie, podobną funkcję spełniała Łukta, będąca centrum dla okolicznych chłopów.

Biorąc pod uwagę strukturę własnościową tych terenów, w ramach której przeważały osady na prawie pruskim, wymiana towarów przy użyciu pieniądza nie odbywała się tam prawdopodobnie tak często jak we wsiach na prawie chełmińskim³⁵. Należy zarazem podkreślić, że karczmy były miejscem spotkań chłopstwa, jak również pełniły funkcję zajazdu, zwłaszcza w dni targowe. Swoim funkcjonowaniem mogły, przynajmniej częściowo, przypominać karczmy miejskie. W promieniu 15 km³⁶ od Łukty nie było żadnego ośrodka posiadającego prawa miejskie. Wchodząc w skład lizki pruskiej w Łukcie, karczmy te były częścią osady o charakterze protomiejskim. Konieczność sprzedaży płodów rolnych i zakupu narzędzi sprawiała, że osada ta stała się centrum wymiany dla okolicznych chłopów³⁷.

Brakuje zachowanych przekazów źródłowych, które dotyczą roli, jaką odgrywała Łukta w kwestii targu i rzemieślnictwa w okresie panowania zakonu krzyżackiego. Dość późny obraz (z początku XVII w.) przedstawia Max Toeppen. Można jednak założyć, że część z wymienionych praktyk miała miejsce wcześniej. W Łukcie targ odbywał się cztery razy w roku. Dzień przed nim organizowano targ bydła i koni³⁸. Według przytoczonego tekstu, w lizce obecni byli rzemieślnicy, m.in. piekarz i kuśnierz. Z dużą ostrożnością można założyć, że również w średniowiecznej Łukcie można było spotkać rzemieślników,

³² Warto dodać, że prawo chełmińskie było korzystne w kwestii dziedziczenia i sprzedaży majątku. W. Kętrzyński, *O ludności w Prusiech niedługo krzyżackich*, Olsztyn 2009, s. 228.

³³ K. Kasiske, *Das Deutsche Siedelwerk des Mittelalters in Pomerellen*, Königsberg 1938, s. 138–139; T. Larczyński, *Ziemia gdańska w okresie panowania zakonu krzyżackiego. Struktura własności i organizacja osadnictwa wiejskiego*, Oświęcim 2017, s. 175–180.

³⁴ K. Kasiske, *Das Deutsche...*, s. 138–139.

³⁵ H. Wunder, *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte...*, s. 89; G. Vercamer, *Siedlungs-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte...*, s. 353; W. Długokęcki, *Prusowie na Żuławach...*, s. 30–32.

³⁶ Odległość z Łukty do Morağa i Ostródy w linii prostej wynosi 15 km.

³⁷ M. Toeppen, *Ueber preußische Lischken, Flecken u. Städte. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeindeverfassung in Preußen*, „Altpreußische Monatsschrift” 1867, Bd. 4, s. 511–536 i 621–646. Na istotną rolę lizek pruskich jako punktów centralnych dla pruskich wsi na Sambii wskazuje: G. Vercamer, *Siedlungs-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte...*, s. 353. Związek powstawania lizek na miejscach wymiany podkreśliła: Ł. Okulicz-Kozaryn, *Życie codzienne...*, s. 200–201. O nadawaniu praw miejskich, także dawnym lizkom pruskim zob. M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach: gospodarka, społeczeństwo, państwo, ideologia*, Gdańsk 1986, s. 318–321.

³⁸ M. Toeppen, *Ueber preußische Lischken...*, s. 641.

a odbywający się targ pozwalał na sprzedaż wytworzonych towarów, podobnie jak działo się to w miejscach porównywalnych statusem³⁹.

Jedną z cech liszek podkreślaną przez M. Toeppena jest duża liczba karczem⁴⁰. W latach 1402–1408 wewnątrz Łukty funkcjonowały aż cztery karczmy⁴¹, gdzie stanowiły ważny składnik miejscowej infrastruktury gospodarczej⁴². Płacili czynsz, który wynosił łącznie 11 grzywien i 3 kopy kur (180 sztuk) rocznie⁴³. W 1414 r., podczas tzw. wojny głodowej między Polską a zakonem, karczmy te, podobnie jak i osada, uległy spaleni⁴⁴. Najwyraźniej musiały być istotne dla lokalnej społeczności, ponieważ wszystkie cztery zostały szybko odbudowane. Wpływ mógł mieć na to zakon, który regulował liczbę karczem w komornictwie, systematycznie ją zwiększając, jeżeli istniała taka potrzeba gospodarza⁴⁵. W 1446 r. omawiane cztery karczmy zostały ponownie odnotowane podczas wizytacji⁴⁶. W 1448 r. pojawia się zapis, że uiszczaly one łącznie 14 grzywien czynszu rocznie⁴⁷. Brakuje wzmianek na temat czynszu płaconego w kurach, ale przyjmując zamiennik 1 grzywny za kopę kur, najprawdopodobniej zamieniono go na czynsz płacony wyłącznie w pieniądzu.

Co istotne, dla dyskusji nad gospodarką w rejonie zdominowanym przez wsie na prawie pruskim, w całym komornictwie istniało pięć karczem. Jedyna poza Łukką znajdowała się w Łęgutach (*Langgut* lub *Langendorf* – osadzie położonej o 8 km na południe od Łukty)⁴⁸. W latach 1402–1408 tamtejszy karczmarz płacił czynsz w wysokości

³⁹ Jako przykład może posłużyć Labiawa, w której jarmark przypadał zawsze na niedzielę po dniu Trójcy Świętej. Ponadto wolny targ zwyczajowo odbywał się w każdą sobotę. Podczas jego trwania wszyscy mogli wystawić swoje towary. Toeppen wspomina o zakazie konkurencji wokół liszki dla sześciu piekarzy i nieokreślonej liczby browarników. Można zatem wnioskować, że podobne regulacje mogły dotyczyć Łukty, a w samej liszce funkcjonowali rzemieślnicy. *Ibidem*, s. 522–524.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 511–515.

⁴¹ APG, 369,1/2102, fol. 63r.

⁴² Oprócz karczem, według ksiąg czynszowych, w 1402 r. w Łukcie istniał młyn płaćący czynsz roczny w wysokości 4 łasztów zboża, 17 ogrodów oczynszowanych na sumę 7 wiardunków, płaconych na dzień świętego Michała i 14 łanów ziemi. APG, 369,1/2102, fol. 63r; J. Stephan, *Die Besiedlung...*, s. 84; P. Germershausen, *Siedlungsentwicklung...*, s. 417.

⁴³ Kopa kur była wyceniona na 1 grzywnę. Stąd część karczmarzy zapewne uiszczala czynsz pieniężny zamiast płaconego w naturaliach. Łączny czynsz mógł zatem wynosić 14 grzywien.

⁴⁴ Przekaz znany jest tylko z literatury, ponieważ księga szkodowa zaginęła. Niestety, Hartmann nie podaje źródła pozyskanej informacji, natomiast najprawdopodobniej cytuje zaginioną księgę: „Czum luecten sind vorbrant 4 kretschem” – E. Hartmann, *Das Kirchspiel...*, s. 39.

⁴⁵ G. Woliński, *Karczmy wiejskie...*, s. 16.

⁴⁶ Oprócz karczem i młyna funkcjonował tam także tartak, z którego płacono niewielki czynsz 1 grzywny rocznie. *Visitationen...*, Bd. 1..., s. 244; GStA PK, OF 166n, s. 157.

⁴⁷ APG, 369,1/2104, fol. 73r. Zapis pochodzi z 1448 r., a więc po okresie reformy monetarnej przeprowadzonej przez wielkiego mistrza Michaela von Küchmeistera. Zatem łączny czynsz 14 grzywien mógł informować o zaplacie w „nowych” grzywnach, czyli był wartości 7 starych grzywien. Zob. B. Paszkiewicz, *Wojna trzynastoletnia w mennictwie polskim i pruskim*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2017, nr 1, s. 35–58; F.A. Voßberg, *Geschichte der preußischen Münzen und Siegel von frühesten Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin 1843.

⁴⁸ Dystans dzielący Łukkę i Łęguty może nie być przypadkowy. Steffen zauważył, że zachowały się informacje, że karczmarze w przywilejach zastrzegali zakaz powstania konkurencyjnej karczmy aż do 1 mili (7,5 km). Był

3 grzywien i 1 kopy kur⁴⁹. Wymieniona karczma, podobnie jak inne zabudowania gospodarcze, funkcjonowała dość krótko, ponieważ w spisie czynszowym z 1448 r. już nie figuruje. Być może została zniszczona w trakcie wielkiej wojny z zakonem⁵⁰ lub wojny głodowej⁵¹. Karczma ta nie została później odbudowana, przypuszczalnie ze względu na przekształcenie wsi pruskiej w dobro prywatne⁵². Można zatem wysunąć przypuszczenie, że cztery karczmy w Łukcie były jedynymi funkcjonującymi stale w komornictwie Łukta⁵³. Należy jednak zaznaczyć, że karczem mogło być więcej, zwłaszcza w miejscach przepraw rzecznych, jednak zachowany stan źródłowy nie pozwala potwierdzić tej tezy. Warto byłoby przeprowadzić badania porównawcze z podobnymi ośrodkami państwa zakonnego w Prusach.

Funkcjonowanie karczem w komornictwie odnotowują także wizytacje z lat 1446 i 1451. Wizytator wyszczególnił, że w 1446 r. w komornictwie istniały cztery karczmy, płacące czynsz w wysokości 12,5 grzywiny rocznie⁵⁴. Wspólnie z dobrami wolnych wymienione karczmy płaciły wartowe⁵⁵ w wysokości 3 grzywien pomniejszonych o 1 wiardunek⁵⁶. W 1451 r. czynsz dla czterech karczem pozostał w niezmienionej wysokości⁵⁷. Jedynie wartowe zwiększyło się o 0,5 wiardunku⁵⁸. Niezwykle ciekawy jest również fakt, że karczmarze oprócz budynku karczmy posiadali ziemię. W 1448 r. wieś Łukta miała w sumie 20 łanów (ok. 336 ha; 1 łan = 16,8 ha), a 6 łanów należało do folwarku. Spośród ziemi leżącej we wsi 7 łanów należało do karczmarzy: Jerzego (3 łany) i Aleksandra (1 łan) oraz Jana i Andrzeja (najprawdopodobniej posiadali wspólne 3 łany)⁵⁹, co oznaczałoby,

może takie regulacje obowiązywały także w Łukcie, czym można tłumaczyć brak powstania karczem na tym terenie w późniejszym okresie. H. Steffen, *Das ländliche Krugwesen...*, s. 241.

⁴⁹ APG, 369,1/2102, fol. 63r.

⁵⁰ Opierając się na badaniach M. Biskupa, armia Jagiellły pojawiła się w Łęgutach ok. 18 lipca 1410 r. M. Biskup, *Wojny Polski z zakonem krzyżackim 1308–1521*, Gdańsk 1993, s. 87.

⁵¹ Zob. przypis 6.

⁵² W latach 1402–1408 Łęgutę zostały opisane jako duża wieś czynszowa (40 łanów). Oprócz karczmy znajdował się tam ogród (oczynszowany na 1 wiardunek), młyn (oczynszowany na 4 łaszty zboża) i tartak (oczynszowany na 1 grzywne). APG, 369,1/2102, fol. 63r. W 1438 r. miejsce to stało się własnością Jana II Kleca von Pfeilsdorfa, jako dobra służebne lokowane na prawie chełmińskim. Zob. G. Białuński, *Ród Prusa Kleca ze szczególnym uwzględnieniem rodziny von Pfeilsdorfów-Pilewskich*, Malbork 2006, s. 41–42 i 48–50; Pergamenturkunden, nr 2456, Schiebl. 24, nr 13; APG, 369,1/2104, fol. 81r.

⁵³ APG, 369,1/2102, fol. 63r.

⁵⁴ „Item so sint ouch im selbigen cameramph 4 kretczschem, die zinsen 12,5 mr” – *Visitationen...*, Bd. 1..., s. 244; GStA PK, OF 166n, s. 157.

⁵⁵ Wartowe było opłatą pobieraną od chłopów, przeznaczoną na ochronę granic. Zob. W. Długokęcki, *Społeczeństwo wiejskie...*, s. 464. Więcej na temat opłat w państwie zakonu zob. M. Toeppen, *Die Zinsverfassung Preußens unter dem Herrschaft des Deutschen Ordens*, „Zeitschrift für preußische Geschichte und Landeskunde” 1867, Bd. 4, s. 207–232, 345–367, 611–627 i 742–761.

⁵⁶ „Item so gefellet ouch von denselbigen freihen dinsten und kretczsschemen 3 mr. minus fierd. wartgelt” – *Visitationen...*, Bd. 1..., s. 245; GStA PK, OF 166n, s. 158.

⁵⁷ „Item so sint ouch im selben cammerampt 4 kretczschem, die zynsen 12,5 mr” – *Visitationen...*, Bd. 2..., s. 146; GStA PK, OF 166n, s. 196.

⁵⁸ „Item so gefellet ouch von denselben freyen dinsten unde kretczschmen 3 mr. Minus 0,5 fierd. wartgelt” – *Visitationen...*, Bd. 2..., s. 147; GStA PK, OF 166n, s. 198.

⁵⁹ APG, 369,1/2104, fol. 71r.

że dysponowali oni 7/20 ziemi we wsi, z której musieli odprowadzać po 1 grzywnie z łanu rocznie. Dla porównania pleban miejscowej parafii miał również do dyspozycji 4 łany, a sołtys 2 łany (jeden wolny i jeden czynszowany na 1 grzywnę)⁶⁰. Ponadto, oprócz wspomnianych już łanów w Łukcie, wymienieni karczmarze byli właścicielami ziemi w zaginionej, sąsiedniej wsi *Sagendorf*, w której posiadali odpowiednio 1 i 2 łany⁶¹. Jest to zjawisko o tyle ciekawe, że z dotychczasowych ustaleń dotyczących karczmarzy wynika, iż przeważnie posiadali oni wyłącznie niewielką parcelę ziemi pod karczmą – zwykle 1 morgę⁶², i niewielki skrawek we wsi, najczęściej nieprzekraczający 19 mórg⁶³. Jeżeli karczmarz otrzymał więcej niż 1 łan, był traktowany na równi z chłopami posiadającymi ziemię, ponieważ podobnie jak chłopci płacił wartowe od posiadanej ziemi⁶⁴.

Położenie Łukty poza głównymi szlakami drożnymi raczej wyklucza przypisanie miejscowym karczmom charakteru karczem zajezdnych. W tym przypadku powinno się raczej mówić o karczmach wiejskich obsługujących przede wszystkim miejscowych chłopów. Można więc przyjąć, że podobnie jak w przypadku Sambii część karczmarzy utrzymywała się ze sprzedaży napojów i produktów żywnościowych mieszkańcom okolicznych wsi⁶⁵, zwłaszcza dóbr służebnych lokowanych na prawie chełmińskim, znajdujących się w niewielkiej odległości od lizki pruskiej w Łukcie⁶⁶. Na terenach zdominowanych przez wsie na prawie pruskim (a co za tym idzie charakteryzujących się niskim stopniem wymiany pieniężnej) oraz przez dobra prywatne zyski płynące z karczmy mogły być zbyt niskie⁶⁷. Jak już zostało wspomniane, karczmarze posiadali we wsi ziemię. Można zatem przypuszczać, że karczmarstwo nie było ich jedynym zajęciem i że pomocniczo zajmowali się również rolnictwem. Wskazują na to duże nadania ziemi dla karczmarzy i niewielkie czynsze w porównaniu do karczem zajezdnych z innych ośrodków państwa zakonnego w Prusach⁶⁸.

Jak zaznaczono na wstępie, niestety nie zachował się żaden przywilej nadania dla karczmy w Łukcie. Można jednak spróbować przywołać tu ogólne regulacje zawarte w tego typu dokumentach z innych części państwa. Należy jednak wziąć pod uwagę, że dotychczasowy stan badań opisuje głównie karczmy we wsiach lokowanych na prawie

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, fol. 73r. Niestety, wieś nie została zlokalizowana. Zachowały się jedynie dwie wzmianki źródłowe w księgach czynszowych. Germershausen lokuje ją obok Łukty. *Ibidem*, fol. 64r i 73r; P. Germershausen, *Siedlungsentwicklung...*, s. 327.

⁶² H. Steffen, *Das ländliche Krugwesen...*, s. 221–222.

⁶³ Zob. G. Woliński, *Karczmy wiejskie...*, s. 19–21.

⁶⁴ H. Steffen, *Das ländliche Krugwesen...*, s. 222.

⁶⁵ G. Vercamer, *Siedlungs-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte...*, s. 353.

⁶⁶ Dragolice leżały zaledwie 2 km od Łukty, Ramoty były zlokalizowane także w odległości 2 km, a Łęguty – 8 km.

⁶⁷ Poza terminami zbierania świadczeń pieniężnych, których termin zwykle wiązano z odbywającym się sądem dla komornictwa. W. Długokęcki, *Spoleczeństwo...*, s. 473; P. Germershausen, *Siedlungsentwicklung...*, s. 18–21.

⁶⁸ Długokęcki przytacza, że karczmy zajezdne mogły płacić nawet kilkadziesiąt grzywien rocznie (Mosty na Żuławach Fiszewskich – 33 grzywny i 6 gęsi rocznie, Rudak koło Torunia – 26 grzywien). W. Długokęcki, *Spoleczeństwo...*, s. 484.

chełmińskim (w niewielu przypadkach magdeburskim)⁶⁹. Karczmarz był zobowiązany płacić czynsz (w pieniądzu lub naturaliach⁷⁰). Z kolei na mocy danego przywileju posiadał możliwość sprzedaży wymienionych w nim produktów konsumpcyjnych, takich jak np. piwo, wypiekany chleb bądź wołowina pochodząca z przeprowadzonego uboju⁷¹. Sprzedaż żywności mogła się odbywać także w niedzielę, z surowym zastrzeżeniem, że w przypadku napojów alkoholowych zaczynała się dopiero po zakończonej mszy świętej⁷².

Szczególnym statusem w karczmie cieszyło się piwo. W przypadku braku przywileju karczmarze byli zobowiązani do pozyskania go z najbliższego ośrodka miejskiego. W przywilejach często pojawiała się informacja dotycząca tego, skąd piwo miało być sprowadzane. Podobne zapisy wprowadzano w celu ochrony rzemieślników z mniejszych miasteczek. W przypadku, kiedy niemożliwy był zakup piwa w wyznaczonych miejscach, sięgano po piwo elbląskie lub gdańskie⁷³. Zakon starał się ograniczać ceny piwa na wsiach, ogłaszając maksymalne ceny towarów. Nieprzestrzeganie zakazu groziło grzywną⁷⁴.

W innych komturstwach karczmarze prawdopodobnie zajmowali się też rybołówstwem⁷⁵. Być może tak samo było w komornictwie Łukta, ponieważ w bezpośrednim sąsiedztwie znajduje się kilkanaście dużych jezior.

Imiona karczmarzy

Osobnym zagadnieniem, na które warto zwrócić uwagę, są imiona odnotowanych w źródłach karczmarzy. Zapisane w księgach czynszowych to imiona chrześcijańskie, noszone przez osadników niemieckich (zob. tab. 1). Brakuje w tym miejscu imion pochodzenia pruskiego bądź polskiego, co wpisuje się w tezę H. Steffena o braku karczmarzy pruskiego pochodzenia.

Hans Steffen uważał, że w obawie przed zatruciem piwa zabroniono nalewania piwa przez Prusów. Ci ostatni byli ewentualnie zatrudniani jako pomoc lub służba. Za zlekceważenie zakazu groziła kara 0,5 grzywny. Każdy karczmarz musiał więc działać sam albo

⁶⁹ G. Woliński, *Karczmy wiejskie...*, s. 16. Gierszewski odnalazł trzy karczmy na prawie pruskim (Perkuiken, Smerberg, Labiawa). Jednak jak sam zauważył, nawet na terenie zdominowanym przez prawo pruskie karczmy w większości lokowane były na prawie chełmińskim. Zob. A. Gierszewski, *Karczmy i karczmarze...*, s. 441–445.

⁷⁰ O czynszu płaconym w naturaliach zob. m.in. W. Długokęcki, *Świadczenia w pieprzu i szafranie w państwie krzyżackim w XIV i XV wieku*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego” 1984, nr 14, s. 19–36.

⁷¹ Więcej o przywilejach karczmarzkich i sprzedaży produktów wymienianych przez poszczególne dokumenty zob. G. Woliński, *Karczmy wiejskie...*, s. 17–18; H. Steffen, *Das ländliche Krugwesen...*, s. 225–227.

⁷² H. Steffen, *Das ländliche Krugwesen...*, s. 232.

⁷³ Steffen uważał, że piwo elbląskie lub gdańskie traktowane było jako piwo obce (*fremde Biere*). *Ibidem*, s. 226.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 226–227.

⁷⁵ Woliński zauważył, że istniała możliwość połowu ryb, których nie można było sprzedawać (były przeznaczone wyłącznie na własny stół). Zwrócił także uwagę na częstsze występowanie podobnych przywilejów w rejonach, gdzie wśród krajobrazu dominowały jeziora. Zob. G. Woliński, *Karczmy wiejskie...*, s. 18–19.

Tab 1. Imiona karczmarzy w Łukcie

Nr karczmy	Zapis z 1402 r.	Zapis z 1448 r.
1	Mateusz (<i>Matz</i>)	Jan (<i>Hans</i>)
2	Tomasz (<i>Thomas</i>)	Jerzy (<i>Jurze</i>)
3	Konrad (<i>Kuncze</i>)	Aleksander (<i>Sander</i>)
4	Jan (<i>Joncke</i>)	Andrzej (<i>Andreas</i> (?))

Źródło: opracowano na podstawie: APG, 369,1/2102, fol. 62r i 73r.

zatrudniać do wykonywania obowiązków osadników niemieckich⁷⁶. Nowsze ustalenia dotyczące Żuław Fiszewskich wskazują jednak, że mimo to zdarzały się przypadki prowadzenia karczmy przez Prusów⁷⁷.

Podsumowanie

Słabo rozwinięta sieć drożna, brak miast, przeważające osadnictwo na prawie pruskim i nieliczne osady na prawie chełmińskim, wszystko to wskazuje, że komornictwo Łukta należało do obszarów peryferyjnych państwa zakonnego w Prusach.

Na omawianym terenie brakowało karczem w okolicznych wsiach na prawie pruskim⁷⁸, co tylko zwiększało znaczenie Łukty jako centralnego ośrodka komornictwa. Istotne były także uiszczane czynsze. Oprócz pieniężnego i w naturaliach, karczmarze musieli płacić świadczenia państwowo: wartowe i płużne. Co ciekawe, część z nich posiadała duże nadziały ziemi, podobne do gospodarstw chłopskich. Mogło to wynikać z chęci uzupełnienia ich dochodów czerpanych z karczmy. Wśród karczmarzy w Łukcie nie odnotowano przedstawicieli ludności pruskiej.

Summary

Taverns in the District of Łukta (in the Elbląg Commandery) in the First Half of the Fifteenth Century

This article discusses the functioning of taverns in the district of Łukta. An important element is the inclusion of the taverns in the local settlement system and a discussion of their role in the formation of the Prussian *lishka*. The role of the *lishka* is also underlined as it fulfilled the role of a town in Prussian-dominated areas. It is worth pointing out that taverns (like towns) were structures associated with German settlement. The taverns mentioned were run by German settlers, as is indicated by the names of the individual tavernkeepers. An interesting aspect of the subject is the fact that tavernkeepers owned land.

Keywords: tavern, economy, settlement, road system, Prussia, Prussian *lishka*
Słowa kluczowe: karczma, gospodarka, osada, sieć drożna, Prusy, *lishka* pruska

⁷⁶ H. Steffen, *Das ländliche Krugwesen...*, s. 228–229.

⁷⁷ W. Długokęcki, *Prusowie na Żuławach...*, s. 30.

⁷⁸ Z wyjątkiem krótkiego funkcjonowania karczmy w Łęgutach.